

1923'DEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE YAHUDİLERİ - GAYRİ RESMİ BİR YAKLAŞIM

Rıfat N. Bali

Türkiye'de yaşayan dinsel/etnik topluluklardan Yahudiler yüzyıllardan beri bu topraklarda yaşamış ve kültürüne katkıda bulunmuş olmalarına rağmen gerçek anlamda ne bir tarihleri ne de bir sosyal yaşamları yazılmaya çalışılmıştır. Türkiye Yahudileri konusunda yazılanlar genellikle iki zıt yönde gelişmiştir. Yahudi ve/veya "Yahudiperver" tarihçiler ve araştırmacılar tarafından yazılanlar tarihi aklamaya ve toz pembe bir tablo çizmeye yönelmiş, tüm Yahudiler ve onları çevreleyen Türk toplumu ya melek ya da meleğe yakın bir konumda tasvir edilmişlerdir. Buna karşılık İslâmcı ve milliyetçi yazarların Yahudiler hakkında yaptıkları araştırmalar genellikle ideolojik yanları yüksek, bakış açıları da Yahudi karşıtı olmuştur. Bunun sonucunda Türkiye Yahudileri de, Türk toplumu da, meseleye ideolojiden ve propagandadan arınmış bir şekilde bak(a)mamış, konuya eleştirel ve gerçekçi bir şekilde yakla(a)mamıştır.

Bu makaleyle Cumhuriyetin ilânından günümüze kadar Türkiye Yahudilerinin toplumsal ve sosyal yaşamlarının kuşbakışı bir tahlili ve tasviri yapılmaya çalışılacaktır.¹

¹ 1923-1948 dönemini kapsayan alanındaki tek çalışma için bkz. Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, İletişim, 1996

1923 - 1946 TEK PARTİ DÖNEMİ

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ilân edilen Cumhuriyet rejimi tüm Türkiye Yahudileri tarafından sevinçle karşılandı. Cumhuriyet rejiminin tüm yurttaşlarına söz verdiği eşit vatandaşlık ilkeleri Türkiye Yahudileri için çok parlak bir gelecek vaad ediyordu. Dahası Kurtuluş Savaşı sırasında Rum ve Ermeni toplumlarında beliren bazı ayrımcılık hareketlerin, istisnalar hariç, Türk Yahudilerinde görülmemeleri nedeniyle Türk Yahudileri Türkiye'ye sadakat konusunda kendilerine yönelik herhangi bir eleştirinin geleceğini de hiç düşünmüyorlardı.

Ancak Cumhuriyetin kuruluşu aynı zamanda "millet" düzeninin ani yıkılışı demekti. Osmanlı İmparatorluğu'nda "millet" düzeni içinde gayri müslim azınlıklar kendi dillerini, kültürlerini ve geleneklerini bağımsız bir şekilde sürdürmekte, kendi hukuk sistemleri içinde yaşamaktaydılar. Bu düzen içinde gayri müslimler kendi yerlerini bilmekte, ne yapılıp yapılamayacağı, Osmanlı'nın toplumsal ve kamusal alanlarında nerelere varabilecekleri, ne görevler alabilecekleri, "millet" düzeninin kısıtlamalarının ne olduğu, herkesçe malûmdu. Ancak Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte her ne kadar azınlıklara Lozan Antlaşması çerçevesinde özel imtiyazlar ve haklar tanınmışsa da, Cumhuriyet rejimi bu özel imtiyazların sürdürülmesini içine sindirmemişti, zira rejim eşitlik üzerine kurulmuş ve "millet" düşüncesi redd edilmiş ve topluma eşit yurttaşlar kavramı yerleştirilmeye çalışılıyordu. Bu durumda azınlıkların imtiyazlı haklara sahip olmaları Cumhuriyet rejimi altında pek doğal karşılanmamaktaydı. Dolayısıyla, açıkça görülmeyen, ama dolaylı bir baskı sonucu, önce Yahudiler azınlık haklarından feragat etti(rild)i,ler, daha sonra da Ermeniler ve Rumlar Yahudileri izlediler.

Cumhuriyet rejimi azınlıklar için özel imtiyazlar vermeyi içine sindiremediği gibi yeni bir Türkiye yaratma tasarısı içinde de Türk milliyetçiliğinin "tek dil, tek kültür, tek ülkü" düsturu gereğince azınlıkların Türkleşmeleri, Türk kültürünü benimsemeleri ve Türkçe konuşmaları dönemin basını ve kamuoyu tarafından şiddetle talep edildi. Bunun pek bilinen uygulaması kamuoyuna "Vatandaş Türkçe konuş!" sloganı ile mal olmuş Türkçe konuş(tur)ma kampanyaları idi. Bu kampanyalar maalesef zor kullanılarak sürdürüldü. Umumi yerlerde Türkçe konuşanlar tramvaylardan indirildiler, hakarete uğradılar. Bu kampanyadan en çok mağdur olan azınlık toplumu Yahudiler oldular, bunun da özel bir nedeni vardı. Rumlar ve Ermeniler kendi millî dilleri olan Rumca ve Ermeniceyi konuşmaktalar, ancak Yahudiler, Cumhuriyet rejiminin Yahudilerin millî dili olarak kabul ettiği İbraniceyi bilmemekte ve konuşmamakta, bunun yerine yüzyıllardan beri kendi millî dilleri haline gelmiş olan İspanyolcayı konuşmaktaydılar. Dahası Türkiye Yahudilerine bir Batı kültürü vermek ve meslek edindirmek için açılan Alliance Israélite Universelle (kasaca Alliance) okullarında eğitim gören Türk Yahudileri de İspanyolcayı bırakıp bu kez Fransızca konuşmaya başlamışlardı.² Türk ka-

² Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, Ayraç Yayınları, 1997

muoyu Yahudilerin önce İspanyolca sonra da Fransızca konuşmalarını hiçbir zaman kabul edemedi, zira hem İspanyolca hem Fransızca Türkiye Yahudilerinin millî dilleri değildi. İspanyolca Yahudileri dört yüz elli yıl önce kovmuş bir ülke olan İspanya'nın dili, Fransızca ise Türkiye Yahudilerinin İspanyolca yerine bir başka dil öğrenmeye kalkıştıkları zaman Türkçe yerine öğrenmiş oldukları bir başka dildi. Türk kamuoyu Türk Yahudilerinin İspanya'dan kovulmuş olmalarına rağmen kendilerini kovan bir ülkenin dilini, İspanyolca'yı konuşmakta ısrar etmelerini, İspanyolca yerine başka bir dil öğrendiklerinde de Türkçe yerine Alliançe okullarının eğitimi sonucunda Fransızca öğrenmelerini pek kabullenemedi ve kamuoyu, Türkiye Yahudilerinin İspanyolca konuşmaya devam etmelerini Türkleşmemelerinin çok bariz bir emaresi, Türkiye'ye karşı takılan "nankör" bir tavır olarak, daha sonra Fransızca'yı öğrenip konuşmalarını da Yahudilerin Türkçeye tenezzül etmemeleri olarak algıladı. Bu haleti ruhiye ve duygular içinde Türk kamuoyu ve basın Yahudileri sürekli baskı altında tuttu ve Türkçe konuşmamalarını ağır bir dille eleştirdi. Bu eleştiri sadece Türkçe konuşmamakla kısıtlı kalmayıp, Türkiye Yahudileri genel anlamda Türkleşmemekle, Türk kültürünü benimsememekle suçlandılar.³ Yüzyıllardan beri İspanyolca dilinde sayısız değerli edebî eserler vermiş olan Osmanlı Yahudileri "Türk" kimliğine büründüklerinde tüm geçmişlerini redd etme, yok sayma durumuna düştüler. Türkleşme siyaseti genelde azınlıkların ve özelde Yahudilerin her açıdan, ruh, kültür ve dil bakımından, tam anlamıyla "Türk" olmalarını talep ediyordu. Bu tavır Türk Yahudileri arasında Moiz Kohen'in şahsında bir ideolog buldu. Moiz Kohen adını Tekin Alp'a çevirdi ve Evamir-i Aşere'sini yayımlayarak Yahudilerin günlük hayatta uygulamaları gereken Türkleşme siyasetinin "on emri"ni verdi.⁴ Bu bir yerde dönemin Kemalist ruhuna uygun olarak tepeden inme, dayatmacı ve seçkinci bir tavrıdır. Türk Yahudileri Tekin Alp'in bu tepeden inme tavrına direndiler ancak bu cemaat içi çekişmeler ve tartışmalar Türk kamuoyuna yansı(t)lmadı, "kol kırılır yen içinde kalır" felsefesiyle cemaat içinde ve tozlu arşivlerde kaldı.

Türkiye Yahudileri tabii ki yüzyıllardan beri yaşadıkları ve vatan olarak kabul ettikleri bu topraklarda birer Türk yurttaşı olarak yaşamak ve kendilerini Türk hissetmek istiyorlardı. Ancak bu dayatmacı bir usulle bir günden diğerine, bir yıldan diğerine gerçekleşemezdi, uzun yıllar gerekliydi, Cumhuriyet rejimi ise üniter bir devlet ve üniter bir kimlik yaratmada fevkalâde aceleliydi.

Tek Parti dönemi her açıdan Türk Yahudileri için üzüntülü bir yirmi üç yıl oldu. Bu nisbeten kısa, ancak olaylar açısından yoğun dönemde, 1927 yılında Elza Niyego adında bir kızın öldürülmesiyle oluşan antisemit dalga⁵, daha sonra 1934 yılının

³ Türkleştirme siyaseti hakkında ayrıntılı bir araştırma için bkz. Ayhan Aktar, "Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan Türkleştirme politikaları", *Tarih ve Toplum*, sayı 156, Aralık 1996, s. 4-18.

⁴ Tekinalp hakkında daha fazla bilgi için bkz. Jacob M. Landau, *Tekinalp: Bir Türk Yurtseveri* (1883-1961), İletişim Yayınları, 1996.

⁵ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Avner Levi, "Elza Niyego olayı ve Türk-Yahudi ilişkilerine yeni bir bakış", *Toplumsal Tarih*, Ocak 1996, sayı 25, s. 23-27.

Temmuz ayında tarihte "Trakya olayları" diye bilinen Trakya'daki Yahudi yerleşimi olan kentlerde ortaya çıkan Yahudi karşıtı yıldırma ve yağma hareketiyle tepe noktasına ulaştı. Bu olaylar sonucunda Trakya'da yaşayan Yahudi ailelerin çoğu eşyalarını ve evlerini barklarını yok pahasına satarak İstanbul'a kaçtılar. "Trakya olayları" Mecburi İskân Kanunu'nun Meclis'te kabul tarihine denk geldi ve bir yerde yerel yöneticilerin bu kanunun gereklerini, yani Trakya gibi sınıra yakın ve askeri sayılabilecek bir bölgenin Mecburi İskân Kanunu gereğince gayri Türk unsurlardan arındırılması kararını Yahudilere de uygulamaya kalkışmalarından ve Nihal Atsız ve Cevat Rifat Atilhan gibi tahrikçilerin de olaya karışarak tahrikçi yayınlar yapmalarından dolayı meydana geldi.⁶

Trakya olaylarından sonra 1941 yılında yirmi sınıf gayri müslim ihtiyatlar askere alındılar, silah verilmeyen bu ihtiyatlar yol inşaatlarında çalıştırıldılar. 1942 yılında tarihe mal olmuş ve kamuoyunca bilinen en belirgin azınlık karşıtı hareket olan Varlık Vergisi Kanunu yürürlüğe girdi. Bu verginin dönemin şartlarının bir gereği olarak karaborsa ve savaş yıllarında elde edilen fazla servetin vergilendirilmesi gibi doğru bir amacı vardı, ancak uygulamada ırkçı ve hukuka aykırı bir vergiydi. Mükellefler müslüman, gayri müslim ve dönme gibi ırkî kistaslara göre sınıflandırıldılar ve dönmeler ve gayri müslimler müslümanlara göre çok daha yüksek oranda vergilendirildi, vergiyi ödeyemeyenler Aşkale ve Sivrihisar çalışma kamplarına sürüldüler. Vergi daha sonra İsmet İnönü'nün Churchill ile yaptığı görüşme akabinde Müttefik Kuvvetler'in savaşı kazanacakları anlaşılınca yürürlükten kaldırıldı ve çalışma kamplarında bulunan gayri müslimler serbest bırakıldılar.⁷

1946 - 1980 ÇOK PARTİLİ DEMOKRASİ DÖNEMİ

1945 yılında savaşın sona ermesi ve DP'nin kurulmasıyla çok partili demokrasi Türkiye'de başladı. Yahudi cemaatinden avukat Salamon Adato 1946 seçimlerinde DP'den İstanbul milletvekili seçildi. DP'nin kurulması genelde gayri müslimler ve özellikle Türk Yahudileri için bir ümit kaynağı oldu. Tek Parti rejimi altında her türlü baskıya uğramış bulunan genelde gayri müslimler ve özellikle Yahudiler DP'ne bir kurtarıcı gözüyle baktılar ve 1950 genel seçimlerinde halkın çoğunluğu gibi oylarını DP'ne verip DP'nin iktidar olmasına katkıda bulundular; Salamon Adato da tekrar İstanbul milletvekili seçildi.

⁶ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Halûk Karabatak, "1934 Trakya olayları ve Yahudiler", *Tarih ve Toplum*, Şubat 1996, sayı 146, s. 4-16 / Avner Levi, "1934 Trakya Yahudileri Olayı: Alınamayan Ders", *Tarih ve Toplum*, Temmuz 1996, sayı 151, s. 10-17 / Zafer Toprak, "1934 Trakya Olaylarında hükümetin ve CHF'nin sorumluluğu", *Toplumsal Tarih*, Ekim 1996, sayı 34, s. 19-25 / Ayhan Aktar, "Trakya Yahudi Olaylarını "doğru" yorumlamak", *Tarih ve Toplum*, Kasım 1996, sayı 155, s. 45-56

⁷ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Rıdvan Akar, *Varlık Vergisi*, Belge Yayınları, 1992 / Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, (t.y.) / Ayhan Aktar "Varlık Vergisi ve İstanbul", *Toplum Bilim*, sayı 71, Kış 96, s. 97-149

Türk Yahudileri için çok partili demokrasi döneminin en önemli yılları 1948 ve 1949 yıllarıdır. 1947 yılında Filistin'in taksimi kararından sonra başlayan Arap-Yahudi savaşı Türkiye Yahudilerinde her zaman mevcut olan ancak kalplerinin ve zihinlerinin en gizli köşelerine gömmüş oldukları siyonist ülkünün ortaya çıkmasına ve kamuoyunda kendisini cesaretle ifade etmesine neden oldu. Türkiye Yahudilerinin siyonizmi savunmaları 1947 yılının son aylarında yayımlanmaya başlayan *Şalom*, *Atikxa*, *Şabat*, *Or Yeuda* gibi haftalık gazeteler ve dergilerden oluşan genç Yahudi basını vasıtasıyla oldu. Bu gazete ve dergilerde yazan dönemin genç Yahudileri, Arap yanlısı bir siyaset güden Ömer Rıza Doğrul, Cevat Rifat Atilhan ve Rıza Çavdarlı gibi yazarlarla uzun süren tartışmalara girmekten çekinmediler ve gayet düzeyli cevaplarıyla Yahudiliği savundular, hem Türk yurttaşı olmanın hem de İsrail'e sevgi duymanın hiçbir şekilde Türk Yahudilerinin Türkiye'ye olan sadakatlarının sorgulanmasına yol açmaması gerektiğini belirttiler.

İsrail devletinin kurulması genç Türk Yahudilerinde alevi hiç sönmemiş olan siyonizm ateşini iyice alevlendirmekle kalmadı, Yahudi toplumu içinde Türkiye'de kalmak isteyen Yahudilerle İsrail'e göç etmek isteyen Yahudiler arasında da tartışmaların çıkmasına yol açtı. Türkiye'de kalmak isteyen Yahudilerin önemli bir kısmı tüccar ve büyük esnaf sınıfından burjuvaziye mensup Yahudilerdi, gidenlerin büyük bir çoğunluğu ülkücü siyonistler ve küçük esnaf ve zanaatkârlardan müteşekkil bir orta ve proleter sınıftı. Göç eden orta ve proleter sınıf yeniden kurulmakta olan bir devlete göç etmekle bir yerde daha iyi bir yaşam ve gelecek rüyasını gerçekleştirmek istiyorlardı. Göç eden Türk Yahudileri çok önemli sayılara ulaştılar ve İsrail'de de Türkiye'nin özlemleriyle yaşadılar, Türkçe konuştular, apartmanlarının adlarını Türkçe koydular, Türk müziği dinlediler, Atatürk ormanının temelini attılar.⁸ Kitleselel göçün Türk basınında oldukça geniş tartışmalar yaratmasından ötürü Türkiye'de kalmayı tercih etmiş olan Yahudiler bu kitleselel göç nedeniyle Yahudilerin Türkiye'ye olan sadakatlerinin sürekli basında tartışılmasından rahatsızlık duydular.

1949 yılındaki göç akımının sona ermesiyle, göç etmeyip Türkiye'de kalan Yahudiler göç nedeniyle kamuoyunda sürekli tartışılan siyonizm ve Yahudilerin Türkiye'ye sadık olup olmadıkları tartışmalarından kurtuldular ve göreceli bir rahata kavuştular, 1950 genel seçimleriyle DP'nin iktidar olması da bu rahatlığı daha bir pekiştirdi. Bu rahat ortamın bozulması için 1955 yılını beklemek lazımdı. Kıbrıs meselesi yüzünden kamuoyunun ve gazetelerin tahrikiyle İstanbul'daki Rumlara ait kiliselere, mağazalara ve evlere karşı 6-7 Eylül 1955 tarihlerinde yapılan yağma hâdiseleri sırasında tahrip edilen mağazalar arasında kayda değer oranda Yahudilere ait mağazalar da mevcuttu. 6-7 Eylül hâdiseleri yüzünden Türkiye Yahudilerinin güven duygularını bir anda yok oldu ve bu hâdiselerin doğrudan bir sonucu olarak İsrail'e göç edenlerin sayısında da yeniden bir artış oldu.

⁸ İsrail'de yaşayan Türk kökenli Yahudileri için bkz. Walter Weiker, *The Unseen Israelis, The Jews from Turkey in Israel*, University Presses of America, 1989

DP'nin iktidar olmasıyla Tek Parti döneminde baskı altında olan İslâmî hareket tekrar yeryüzüne çıktı ve en önemlileri *Sebilürreşad*,⁹ *Büyük Doğu* olmak üzere birçok İslâmî yayın İslâmî akımı şekillendirmeye ve etkisi altına almaya başladı. Bu İslâmcı yazarların buluştukları ortak bir nokta komünizm, siyonizm ve masonluk düşmanlığıydı. Soğuk savaş atmosferinin de etkisi altında kalmış bulunan Türkiye'deki sağ akım (gerek milliyetçi ve gerekse İslâmcı) Türkiye'de başlayan sol hareketin uyarısına şiddetle karşı koydu ve ateşli bir komünist düşmanı kesildi. Bunun yanı sıra 1948 yılında İsrail devletinin kuruluşu da Türkiye'de özellikle İslâmî kesimde, tüm İslâm âleminde olduğu gibi, büyük bir tepki yarattı. Bu tepki 1948-49 yıllarında Türkiye Yahudilerinin de kitlesel bir şekilde İsrail'e göç etmeleriyle daha da radikalleşti ve İslâmî yayınlarda sık sık antisemit nitelikli yazılara rastlanırdı.

27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonucunda DP İstanbul milletvekilleri Yusuf Salman ve İzak Altabef tutuklandılar ve tutuklu oldukları sırada vefat ettiler. 1960 askeri darbesinden sonra Türkiye Yahudileri rahat bir nefes aldılar ve askeri darbeyi sevinçle karşıladılar, Hahambaşı Rafel Saban Hazine'ye yardım kampanyasına katılarak dini ve manevi değeri olan altın bir kolyeyi hazineye bağışladı.¹⁰

1967 yılında vuku bulan "Altı gün" Mısır-İsrail savaşı ve bu savaşın İsrail'in zaferi ve İsrail'in topraklarını genişletmesiyle sonuçlanması, tüm İslâm âleminde olduğu gibi Türkiye'deki İslâmî hareketin üzerinde de büyük olumsuz bir etki yaptı ve İslâmî yayınlarda artan bir hulza antisemit yazılar yayımlanmaya başladı. 1968 yılında Mescidi Aksa camiinin bir Avustralya'lı tarafından yakılması, ancak haberin kamuoyuna camiinin bir Yahudi tarafından yakıldığı şeklinde yansması, yine Türkiye'deki İslâmî camia üzerinde büyük olumsuz bir etkisi oldu.

Türkiye'deki sağ-sol kutuplaşmasının doruk noktasına ulaştığı 1970'li yıllarda bu çatışmada günah keçisi yine Yahudiler oldu. Türkiye'deki sağ (milliyetçi ve İslâmî) bu sağ-sol çatışmalarından siyonizmi sorumlu tuttu, ve siyonizmin ve "beynelmîlel Yahudilik" in komünizmin gerisinde olduğunu, Türkiye'yi bu şekilde bölerek parçalamaya ve sonuçta Türkiye'ye hâkim olmaya çalıştığını ileri sürdü. Sağ bunun yanı sıra Türkiye'nin geri kalmışlığından, genelde azınlıkları ve özelde Yahudileri sorumlu tuttu, bunu uzun kampanyalar halinde de basında sürdürdü. Sol da Filistin-İsrail ihtilâfına bir beynelmîlel devrimci felsefesi ile yaklaşarak Arap tarafını tuttu ve sağ hareketle bir yerde buluşarak genelde azınlıkları ve özelde Yahudileri, Türkiye'yi sömüren bir kapitalist komprador sınıfı olarak gördü. 1970'li yılları karakterize eden bu çatışma ortamı 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle sona erdi.

Türkiye Yahudileri 12 Eylül darbesini sevinç ve rahatlama duygularıyla karşıladılar. Bu sevinç ve ferahlama duygusunun gerisinde yatan nedenler arasında bir yer-

⁹ Bu dergi hakkında ayrıntılı bir inceleme için bkz. Esther Debus, *Sebilürreşad*, Peter Lang, 1991

¹⁰ *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1960

de Türkiye Yahudilerinin bu sağ-sol çatışmalarından dolayı duydukları tedirginlikler ve MNP, ve daha sonra MSP ile güç kazanmakta olan İslâmî hareket vardı. İslâmî hareketin güçlü bir İsrail ve siyonizm karşıtı içeriği vardı ve İslâmî söylemin anti siyonizmden kolaylıkla antisemitizme kayan özelliği nedeniyle Türkiye Yahudileri yükselen İslâmî hareketten özellikle tedirgindiler. Bu tedirginlik 1980 yılının Mart ayında ABD'ne bir Türk-Yahudi heyeti gönderilmesi ve bu heyetin gerektiği takdirde Türkiye Yahudilerinin kitlesel bir göçleri için ABD'nin göçmen kapılarını açık tutmasını Amerikalı yetkililerden talep etmesine kadar vardı. Bu talebe cevaben ABD yetkilileri "biraz daha sabredilmesi"ni istedi. Bu sabrın sonunda gelen "selâmet" 12 Eylül askeri darbesi oldu.¹¹

1980-1997 ÖZALLI YILLAR VE LOBİLER ÇAĞI

1980'li yıllar Türkiye Yahudi cemaatine mensup büyük işadamlarının ve sanayicilerinin Türk kamuoyunda ve basınında kendilerini git gide daha fazla görünür hale getirmeleriyle karakterize oldu. Kamuoyuna mal olmuş bu sanayici ve işadamları Jak Kamhi, İshak Alaton, Üzeyir Garih, Vitali Hakkı gibi "senior", ve Cem Hakkı, Cefi Kamhi ve Leyla Alaton gibi birkaç "junior" addan ibaretti. Bu "babalar ve çocuklar" diye özetlenebilecek işadamları sınıfı özellikle Turgut Özal'la birlikte ABD'deki Ermeni ve Rum lobilerine karşı bir Türkiye Cumhuriyeti - Amerikalı Türkler - Amerikalı Yahudiler - Türkiyeli Yahudiler müşterek lobi cephesi kurarak Ermeni ve Rum lobilerinin Amerikan Kongresi ve Temsilciler Meclisi'ndeki Türkiye karşıtı muhalefetlerini ve muhtelif yasa tasarılarını önlemeye çalıştılar ve bunda da muvaffak oldular.

Bu lobi faaliyetlerinin doğal bir sonucu olarak 1989 yılında 500. Yıl Vakfı kuruldu. Vakıf, İspanyol asıllı Yahudilerin 1492 yılında İspanya'dan kovulmalarının ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarına göçlerinin beş yüzüncü yılını 1992 yılında kutlama amacını güdüyordu. Vakıf, işadamı, sanayici Jak Kamhi önderliğinde ve başkanlığında kuruldu ve Yahudi cemaatinin önde gelen işadamları, yöneticileri ve Türk (müslüman) işadamlarından oluştu. 500. Yıl Vakfı'nın amacı: Türk Yahudilerinin, önce Osmanlı daha sonra Cumhuriyet yönetimi altında yaşadıkları "huzur ve hoşgörü" dolu ortamı özellikle ABD kamuoyuna yansıtmaktı. Bu bir yerde 1915 yılındaki Ermeni tehciri nedeniyle meydana gelen elim olaylar sırasında Ermeni nüfus kayıplarıyla ilgili olarak ABD'deki Ermeni lobisinin her yıl Amerikan Kongresi'nden geçirmeye çalıştığı "soykırım" tasarılarını önlemek ve ABD'nin ve Batı'nın özellikle son yıllardaki Kürt meselesi ve insan hakları ihlalleri dolayısıyla Türkiye'ye karşı olan olumsuz bakışlarını dengeleme, dengelemenin ötesinde Türkiye lehine çevirme amacını güttü. Ancak 500. Yıl Vakfı bu amaca ulaşmak isterken ayıklayıcı bir tarih anlayışı gösterdi ve Türkiye Yahudilerinin tarihindeki tüm olumsuz olayları ayıkladı, yok saydı, mazur gördü, ve Türkiye Yahudilerinin

¹¹ Ufuk Güldemir, *Kanat Operasyonu*, Tekin Yayınevi, 2. baskı, 1986, s. 68-70

toplumsal tarihini ve dolayısıyla, Türk tarihinin bir bölümünü, bilinçli bir şekilde tahrif etti.

1980'li ve 90'lı yıllarda Türkiye Yahudileri 500. Yıl Vakfı ve Yahudi toplumunun "elitler"i konumunda olan adları kamuoyuna mal olmuş işadamları ve sanayicilerle bu şekilde parlak bir görünüme sahipeler de 1970'li yılları karakterize eden tedirginlik daima mevcuttu ve bu tedirginliğin nedeni de bu kez Türk toplumunda güç kazanmaya devam eden İslâmi hareketti. 1986 yılının Eylül ayında meydana gelen ve 22 Yahudi yurttaşın Filistinli teröristler tarafından öldürülmeleriyle sonuçlanan Neve Şalom Sinagogu katliamından sonra, 1993 yılının Şubat ayında işadamı Jak Kamhi'ye yapılan suikast teşebbüsü ve İslâmi kesimin radikal hiziplerinin, Türkiye Yahudilerini de kapsar şekilde "Yahudi"ye yönelik sarf ettikleri tehditlerden dolayı, İslâm ve Refah Partisi'nin iktidara gelmesi olasılığı Türkiye Yahudilerinin zihinlerinde Türkiye'de yaşamın en azından zorlaşması, belki Türkiye'den kovulma ve belki de can güvenliklerinin tehlikeye düşmesi düşünceleriyle özdeşleşti.

Bu nedenle Refah Partisi'nin 1994 yılındaki yerel seçimleri kazanması ve 1996 yılında genel seçimlerin sonucunda iktidarın büyük ortağı olması Türkiye Yahudilerini tam bir tedirginliğe sürükledi. Bu tedirginlik yakın bir tarihe kadar sürdü.¹² 1980'li yıllarda lobi faaliyetleri sonucunda Amerika'daki güçlü Yahudi lobileriyle iyi irtibatlar sağlamış olan Türkiye Yahudi cemaati yönetimine manevi destek vermek amacıyla aralıklı olarak Amerikan Yahudi sivil toplum teşkilâtlarından Türkiye'ye ziyaretler yapıldı. Bu teşkilâtların yetkilileri özellikle Refah Partisi'nin kurmaylarıyla ve en sonunda Prof. Necmettin Erbakan ile karşılıklı görüşmelerde bulunup RP'nin İsrail'le ilişkiler ve Türkiye Yahudi cemaati konularında "niyeti"nin ne olduğunu anlamaya çalıştılar. Türkiye Yahudi cemaatinin Türkiye'deki İslâmî basında yer alan antisemit yayınlar hakkında duydukları rahatsızlıkları ifade etmekte, en hafif deyimiyse, çekingenlik göstermesinden dolayı, bu kuruluşların yetkilileri RP'nin kurmaylarına, Amerikan Yahudi teşkilâtlarının bu antisemit yayımlara karşı olan duyarlılıklarını iletiler ve dolayısıyla Amerika'daki güçlü Amerikan Yahudi lobisinin Türkiye Yahudilerinin yanında yer aldığı mesajı verdiler.¹³

¹² Türkiye Yahudileri ve Refah Partisi ilişkisi için bkz. Rifat N. Bali, "Türkiye Yahudileri ve Refah Partisi", *Birikim*, Kasım 1996, sayı 91, s. 74-87

¹³ *Radikal*, 28 Mart 1997 ve *Hürriyet*, 11 Haziran 1997

TÜRKİYE YAHUDİLERİNİN SOSYAL YAŞAMLARI

- KÜLTÜRE KATKILARI VE KİMLİK MESELESİ

- KENDİ TARİHLERİNE YAKLAŞIMLARI

Sosyal Yaşam

İstanbul Yahudileri 1950'li yıllara kadar Balat-Hasköy-Kuledibi-Galata semtlerinde yaşadılar. 1948-49 yıllarında İsrail devletinin kurulmasıyla yaşanan yoğun göç sonrasında özellikle Balat-Hasköy semtleri boşalmış, Kuledibi-Galata bölgelerinde ise az da olsa bir Yahudi topluluğu yaşamaya devam etmiştir. 1950'li ve özellikle 1960'lı yıllardan itibaren İstanbul Yahudileri bu bölgelerden sosyal konum ve prestij açılarından daha yüksek düzeyde olan Taksim, Osmanbey, Şişli gibi semtlere doğru taşınmaya başladılar. 1970'li yıllarının sonundan itibaren bu semtlerde yaşayanlar Nişantaşı, Teşvikiye, Maçka, Mecidiyeköy, Gayrettepe, Levent, Ulus ve Anadolu yakasında Göztepe, Şaşkınbakkal gibi daha gözde semtlere doğru, 1990'lı yıllarda da gelir düzeylerinin yükselmesinin devam etmesiyle Ulus (örneğin Alkent), Kemerburgaz (örneğin Kemer Country), Zekeriyaköy, ve Boğaz'daki özel sitelere ve villalara doğru taşındılar. Orta sınıf Yahudiler ise bir zamanların gözde semtleri olan, ancak günümüzde parlaklıklarını çoktan yitirmiş olan Şişhane, Kurtuluş, Osmanbey ve Şişli'de yaşamaya devam etmektedirler. İstanbul Yahudilerininin büyük bir kısmı yaz aylarında, onlarca yıldan beri süregelen bir alışkanlıkla, Adalar'da mevsimlik kiraladıkları veya kendilerine ait olan yazlık evlere yaz mevsimini geçirmek için gitmeye devam etmektedirler.

Türkiye Yahudileri 1980 sonrası Türk toplumunun maddiyatçı tavrını büyük bir istahla benimsemiş ve "yükselen değerler" arasında "varlıklı olmak" Yahudi toplumunun en önde gelen değer yargısı olmuştur. Parlak kâğıda basılmış magazin basınında yer alan "gözde kişiler" arasında sürekli her konuda fikir beyan etmeye hazır bulunan kimi zaman "aydın" ve "sosyal demokrat" kıyafetli Yahudi işadamlarının ve "sanatperver" hanımlarının adlarına ve gülümseyen neşeli fotoğraflarına rastlanmakta ve bir yerde bu bireyler "başarıya ulaşmış kişiler" olarak maddi değer yargılarının neredeyse tek başarı ölçütü haline geldiği bir Türkiye'de ve bu durumdan etkilenmemesi imkânsız olan küçük bir toplumda "model" haline gelmekte, "erişilmesi gereken sosyal statü"yü simgeler bir konuma bürünmektedirler.

Türkleşme ve Türkçe konuşma

Tek Parti rejimi altında sürekli Türkleşme ve Türkçe konuşma baskısı altında olan Türkiye Yahudileri 1990'lı yıllarda artık Türkçe konuşma ve Türkleşme gibi bir meseleyle karşı karşıya değillerdir. Tek Parti rejiminin talep ettiği her şey yerine getirilmiştir. Adlar Türkleştirilmiş, neredeyse her Yahudinin, Yahudi adından

esinlenerek türetilmiş, Türkleşmiş bir adı olmuştur,¹⁴ istisnalar hariç genç ve orta yaşlılar akıcı ve şivesiz bir Türkçe konuşmaktadırlar. Gençler ve orta yaşlı sınıf İspanyolca'yı çoktan unutmuş, kendi anne ve babaları ve büyükanne ve büyükbabalarıyla İspanyolca konuşamamaktalar, anneler-babalar çocuklarının anlamalarını istedikleri bir konu olduğu zaman kendi aralarında İspanyolca konuşmaktadırlar. Janet-Jak Esim, Los Paşaros Sefaradis, Erensya Sefaradi gibi İspanyolca sözlü Sefarad¹⁵ şarkıları besteleyip icra eden Yahudi müzik topluluklarının şarkıları genç Yahudiler tarafından bir Türk (müslüman) dinleyicisi kulağıyla, yani sözcükler pek anlaşılmadan, zevkle dinlenmektedirler. Fransızcanın yerini hızla İngilizce almıştır. 1980'li yıllarda kuvvetle esen "küreselleşme" rüzgârı altında kalan Türkiye'de artık İngilizce neredeyse ana dil haline geldiğinden, Türk Yahudilerinin artık İspanyolca, İngilizce ve/veya Fransızca konuşmaları da kayda değer bir önem taşımamakta ve toplumda herhangi bir tepki yaratmamaktadır. Sinagoglarda her Cumartesi günü verilen peraşa (haftalık vaaz) artık genç Yahudi neslinin İspanyolca'yı anlamaması yüzünden Türkçe okunmaktadır. İbranice okuma ve yazma en alt düzeydedir, İbrani harfli dua kitapları, bu satırların yazarı dahil olmak üzere, toplumun çoğunluğu tarafından okunamamakta, okunsa da mekanik bir ezbere dayanmış olduğundan anlamı bilinmemektedir. Din adamları sınıfı dışında İbraniceye bilhakkın vakıf Yahudilerin sayısı parmakla gösterilecek kadar azdır. Din eğitiminin ve bilincinin özellikle genç kuşakta en alt düzeye inmiş olmasının bir belirtisi de yurtdışındaki yüksek öğrenimini bitirip Türkiye'ye dönmüş olan genç din adamı Rav. Naftali Haleva'nın cemaatin din eğitimi koordinatörü olarak görev üstlenmiş olmasıdır.¹⁶

Türkleşmenin bir sonucu olarak Yahudi kültürü de Türkiye'deki orta ve elit sınıfların kültürüyle birleşmekte ve bunun sonucunda yavaş yavaş erimektedir. Bu Türkleşme ve asimile olma eğilimi ve sürecinin bir sonucu olarak günümüzde Yahudi gençlerin yaklaşık dörtte biri (müslüman) Türklerle evlenmektedirler.¹⁷

Dinsel Yaşam

Sinagoglara düzenli bir şekilde veya en azından kutsal Cumartesi günleri gitme alışkanlığına, kutsal Cumartesi günü dahil olmak üzere, toplumun çok az bir kısmı uymaktadır. Sinagogların en kalabalık oldukları günler, iki büyük dini bayram

¹⁴ Örneğin bu satırların yazarının "esas" adı, büyükbabasının adı olan Rafael'in Türkçeleşmiş şeklidir.

¹⁵ İspanyol asıllı Yahudilere verilen ad, Türkiye Yahudilerinin %90-95'i Sefarad asıllı olup diğer bölümü ise Aşkenaz (Doğu Avrupa asıllı) kökenlidirler.

¹⁶ *Şalom*, 15 Ocak 1997

¹⁷ Hugh ve Nicole Pope *Turkey Unveiled-Atatürk and After* John Murray 1997, s 242. Yahudi, müslüman karışık evliliklerin 25% oranına ulaştığı başka bir kaynakta da belirtilmektedir. Bkz. *Tiryaki*, sayı 1, Ağustos 1994 "Asimilasyon oranı 25% e ulaştı"

günü olan Pesah¹⁸ ve Yom Kipur¹⁹ günleri, vefat eden kişileri anmak için yapılan mevlit günleri, bir de Üniversite öğrenci yerleştirme sınav gününden önceki Cumartesi günüdür! O Cumartesi günü, muhtemelen Bar Mitzva²⁰ veya Bat Mitzva²¹ törenlerinden beri sinagoglara bir daha adım atmamış olan lise son sınıf Yahudi gençlerin büyük bir bölümü sinagoga gidip sınavda başarılı olmak için dua ederler! Bu satırların yazarı da aralarında olmak üzere kayda değer sayıda Yahudi sinagoglara önemli bayram günleri dahil olmak üzere gitmemektedirler, sinagoga kendisinin veya bir yakınının oğlunun Bar Mitzva töreni veya düğün ve vefatlar vesilesi dışında gidenler de pek seyrekler. Genç kuşaktan din adamı olmaya hevesli hiç bir genç ufukta gözükmemektedir. Bu tesbitler kişisel değerlendirmeler olmayıp, *Şalom* gazetesi yayın koordinatörü ve başyazarı Silvyo Ovadya da Yahudi toplumu "geleneği ama dindar olmayan bir toplum" olarak nitelendirdikten sonra her gün sinagoga giden dindar Yahudilerin Türkiye'deki Yahudi müfusunun ancak yüzde üçünü teşkil ettiklerini belirtmektedir.²² Günlük yaşamda Kaşer²³ kurallarına, Hahambaşılığın zorunlu denetimi nedeniyle, bir tek Yahudi gençlerin Bar Mitzva törenlerinde beş yıldızlı otellerin salonlarında verilen gösterişli davetlerde uyulmakta olup, bu konuda günlük yaşamda Kaşer kurallarına gerçekten uyanlar fevkalâde seyrekler, İstanbul'daki tek kaşer lokanta Merit Antique otelinde olup, tek müşterileri İsraili ve Yahudi asıllı Batılı turistler ve/veya işadamları, veya arasıra "nostaljik" bir çerçevede yemek yiyen İstanbul Yahudileridir.

Kimlik ve Siyonizm Sorunu

Cumhuriyet rejimi ile başlamış olan toplumu Türkleştirme ve laikleştirme siyaseti bir yerde amacına ulaşmış, Türk Yahudileri oldukça ciddi bir oranda dinden uzaklaşmış ve laikleşmişler, görünürde de Türkleşmişlerdir. Bugün istisnalar dışında şayet adı da Yahudi adı değilse herhangi bir Yahudi gencini, genç kızını, işadamını, esnafını, İslâm dinine mensup bir Türk akrandan ayırt etmek neredeyse imkânsızdır. Günlük ve toplumsal yaşamda rastlanan ayrımcılık Türkiye Yahudilerinin gündemlerini artık 1930 ve 1950'li yıllardaki kadar işgal etmemektedir. Türkiye Yahudileri çoktan siyasal ve/veya kamusal alanda bir görev edinme ve bu hiyerarşilerde yükselme-gibi arzu ve ihtirasları olmaktan cay(dırıl)mışlar-

¹⁸ Pesah bayramı Hz. Musa'nın Mısır'dan çıkışını ve İsrail halkının özgürlüğüne kavuşmasını kutlar. Bu bayram sırasında mayasız tuzsuz ekmeğe olan "matsa" yenir.

¹⁹ Dini oruç günü

²⁰ 13 yaşını bitiren erkek çocuklara yapılan dini tören. Anlamı erkek çocukların artık dini açıdan ergen olarak kabul edilmeleridir.

²¹ 12 yaşını bitiren kızlara yapılan dini tören. Anlamı kızların artık ergen olarak kabul edilmeleridir.

²² Şengün Kılıç, "Sen Jak'ı tanı mısın?", *Gazete Pazar*, 27 Temmuz 1997, s. 42

²³ Dini kurallara uygun olarak kesilen et ve bu kurallara uygun yapılan yemekler, meselâ etli ile sütlüyü karıştırmamak gibi.

dır. O nedenle günlük ve toplumsal yaşamda ayrımcılık şikâyet edilip gündeme getirilecek bir konu olmaktan çıkmış olup, ancak bilimsel makalelere ve insan haklarıyla ilgili sivil toplum teşkilâtlarına konu teşkil etmeye devam etmektedir. Yahudilerin şikâyet etmeye cüret ettikleri ayrımcılık ise Yahudilerden Türkleşmemiş adlar taşıyanların adlarından dolayı günlük yaşamda karşılaştıkları, ve ayrımcılık diye sınıflandırılması oldukça güç olan, toplumun stereotip tepkilerinden ibarettir.²⁴

Ancak görünüşte tam anlamıyla Türkleşmiş olan Yahudiler (görünürde) harcadıkları tüm gayretlere rağmen Yahudi kimliklerini tamamiyle söküp at(a)mamışlardır. Yahudi kimlikleri ve İsrail'e olan sevgileri gittikçe ışığı sönecek, ancak hiç bir zaman tamamiyle sönmeyecek bir titrek alev olarak devam edecektir.

Türkiye Yahudilerindeki kimlik sorunu esas itibariyle özellikle 1948 yılından, yani İsrail devletinin kurulmasından itibaren, siyonizm olgusuyla sıkı sıkı ilintilidir. Siyonizmin bir Yahudi milliyetçiliği ve ülkücü bir hareket olduğu ve İsrail devletinin kurulmasıyla da misyonunu tamamladığı iddia edilebilirse de, Yahudi dinsel/etnik kimliğinin ve kültürünün içinde siyonizm ve onun efsanevi liderleri önemli bir yer tutmaktadır. Bugün herhangi bir Yahudinin, kamuoyuna mal olmuş işadamları dahil olmak üzere, kamuoyuna açık bir tartışmada siyonizm konusunu enine boyuna tartışması mümkün değildir, konu daima geçirilecektir, kaçamak cevaplar verilecektir, siyonizm görünürde önemsenmeyecektir. Bunun yakın tarihteki çok belirgin örneği *Şalom* gazetesi yayın koordinatörü ve başyazarı Silvyo Ovadya'nın *Şalom*'un kurucusu Avram Leyon hakkındaki, en hafif deyişle, gerçekleri başka bir aynadan yansıtan yorumlarıdır. Kendisiyle röportaj yapan gazetecinin, "II. Dünya Savaşı'nda ve öncesinde Yahudilerin durumu (Türk) Yahudi basınında nasıl değerlendiriliyordu?" sorusuna cevaben Silvyo Ovadya, Türk Yahudi toplumunun o yıllarda siyonizm karşıtı ve siyonizm yanlısı yani bir Yahudi devletinin kurulmasını isteyenler, olarak ikiye ayrıldığını belirttikten sonra, 1947 yılında yayın hayatına başlamış olan *Şalom*'un siyonizm karşı-sındaki tavrı hakkında da "o zaman çıkan *Şalom*'un bu olaylarla ilgili olduğunu" sanmadığını belirterek sonra Avram Leyon'u "Cumhuriyetçi bir adam. Hiç bir zaman da İsrail'e gitmedi, burada yaşadı, basın şeref kartı aldı, çok ilgili olduğunu sanmıyorum bu konuyla (siyonizmle - RNB), en azından gazete için" sözleriyle tarif etti.²⁵ Halbuki 1947 yılında yayın hayatına atılan *Şalom* ilk yıllarında dönemin diğer genç Yahudi basını ile birlikte, gayet doğal olarak, İsrail'de bir Yahudi devletinin kurulmasını hararetle destekliyor, yani "siyonist" bir tavır sergiliyor ve gazetedede İsrail devleti ve onu kurmakta olan efsanevi liderler için Türk Yahudilerinin "siyonist" şiirlerini yayımlıyordu!²⁶

²⁴ Bu konudaki şikâyetler için bkz. Şengün Kılıç, a.g.m.

²⁵ Şengün Kılıç, a.g.m.

²⁶ Bu konudaki bir çalışma için bkz. Rifat N. Bali, "Popüler milliyetçi edebiyatta Yahudi imgesi", *Birikim*, Ocak 1996, sayı 81, s. 78-83

Aslında son tahlilde siyonizm İsrail devletinin varlığıyla sıkı sıkı ilintilidir. Siyonizmi reddetmek bir yerde (Mesih gelmeden kurulmuş olan İsrail devletinin kuruluşunu reddeden dinsel hareket dışında) İsrail devletinin de varlığını reddetmek anlamına gelmektedir. Bu nedenle hiçbir Yahudi İsrail devletinin varlığını reddetmeyeceğine göre, mesele siyonizmin artılarının ve eksilerinin sıhhatli, nesnel ve duygudan arınmış bir ortamda tartışıl(ma)mamasından ileri gelmektedir. Duygusallığın, popülizmin ve gerilimin yüksek olduğu bir kamuoyu ve basın ortamında siyonizm Türkiye'de sağcı düşünce tarafından daima bir "melanet" akımı olarak görülmüş ve sonuçta bu konu "dokunanın/konuşanın elinin/ağzının yandığı" bir tabu haline gelmiş, Türkiye Yahudileri de kendileriyle konu arasında bir mesafe koymak zorunda kalmışlardır.

Bu tabu ortamda, Yahudi gençlerde Yahudi kimliğini ve bilincini taze tutmak ve bu kimlik ve bilincin erozyona uğramaması ve tamamıyla yok olmaması için cemaat içi kültürel faaliyetler sürdürülmektedir. Bu klasik kültürel faaliyetler, bir yerde İsrail/Yahudi folkloruna ve kültürüne dayanmalarından, olsa gerek, fazla ses çıkarmadan ve görünür olmadan yapılmaları şart olmuştur.

Türkiye'de çifte sadakat kavramının kabul edilmemiş ve yerleşmemiş olması nedeniyle bir Türk Yahudisinin hem topraklarında doğup büyüdüğü ve aynı topraklarda öleceği Türkiye'sine, hem de kültürel ve ırkı olarak ait olduğu İsrail'e bağlılık duymasının kabul edilmesi imkânsızdır. Ya biri, ya öbürü olacaktır. "Ya sev ya terk et!" devrinde Türkiye Yahudileri Türkiye'yi canı gönülden sevmekteler, ancak gayet doğal olarak İsrail'i de, ait oldukları Yahudi kültürünü de sevmeye devam etmektedirler, ancak... fazla görünür olmadan...

Bu çifte kimlik sorunu, kimliklerinin ve kültürlerinin kaybolmaması, dinler arası karışık evliliklerin gerçekleşmemeleri için Türkiye Yahudilerinin kendi içlerine kapanıp "getto", ve/veya dışa kapalı yirmi beş bin kişilik "geniş bir dernek" tarzında yaşamlarını sürdürmeye çalışmalarına yol açmaktadır. Halen Türk kamuoyunda gayri müslimlere karşı beslenen vasat hissiyatın, istisnalar hariç, onların "yabancı" oldukları olarak algılandığı milliyetçi ve muhafazakâr bir ortamda, Türkiye Yahudileri de bu duruma kendi içlerine kapanarak cevap vermekte ve bir yerde kendilerini koruma altına almaya çalışmaktadırlar. Ayrıca Türk kamuoyunun ve basının önemli bir bölümünün bir Yahudi yurttaşın davranış ve/veya yazılarını genelleştirip Türkiye Yahudilerinin tümüne mal etme eğiliminde olması da işleri daha zorlaştırmakta, düşünce alanındaki bireysel girişimler de bu nedenle son derece ender olmaktadır. Yahudi olmalarına rağmen kendi Yahudi kimlikleriyle cemaat aidiyetleri arasında mesafe koyup konuya dışarıdan ve daha nesnel ve eleştirel bir şekilde bakmaya çalışan Yahudi bireyler de cemaat içinde hemen dışlanmakta ve bunun sonucunda Türk Yahudi toplumu kendi içinde "biz" ve "öteki" durumunu yaratmaktadır. Bu durumun pek tipik örnekleri olarak Prof. Cem Behar'la yapılan bir röportajda²⁷ Prof. Behar'ın son derece nesnel ve eleştirel

²⁷ Lizi Behmoaras, "Cem Behar, münzevi bir Yahudi Türk aydını", *Şalom*, 5 Şubat 1992

sözlerine Yahudi cemaatinin bireylerinden gelen ağır ve hakaretamiz eleştirileri ve²⁸ bu satırların yazarının yayımlandığı muhtelif makalelere kendilerini Yahudi cemaatinin "elitler"i ve "entelijenya"sı olarak gören/sayan bir takım bireylerden gelen hakaretamiz tenkit ve sözleri zikredebiliriz.

Sonuçta cemaatin "elitler"i ve "entelijensiya"sı Türk Yahudi toplumunun bütünü'nün "iyiliği" ve "huzur"u için cemaat içindeki "aykırı" sesleri dışlamakta, statükoyu devam ettirmektedir. Statüko Tek Parti döneminden miras olarak devralınan, tek sesli, tek fikir yapılı muhafazakâr bir Yahudi bireyidir. Tek Parti döneminde bir yere kadar geçerli olan bu kıyafet 1990'lı yılların sonunda artık Yahudi gençlerine dar gelmekte, bu tarz bir davranışa boyun eğmeyen genç veya orta yaşlı Yahudi bireyler Yahudi toplumundan hızla uzaklaşmaktadırlar.

Sorun bir yerde bir yurttaşlık sorunudur. Yıllar boyunca Yahudi'yi bir yabancı, İspanya'dan kovulmuş ve Anadolu'ya sığınmış bir yabancı göçmen olarak görmüş olan Türk toplumu, basın yoluyla kamuoyunda Yahudi yurttaşlarına karşı uyguladığı Türkleşme, Türkçe konuşma baskılarına karşılık "evet biz birer yabancıyız, beş yüz yıl önce Osmanlı İmparatorluğu'nun bizlere açtığı şefkatli kollarına sığındık, onun hoşgörüsü sayesinde ölümden kurtulduk. İkinci Dünya Savaşı yıllarında gaz odalarında can vermedik, sadece Varlık Vergisi verdik. Türkiye'ye minnettarız" diye tepki verip toplumun kendilerine biçmiş olduğu "yabancı" kimliğini kabul eden Türkiye Yahudilerinin liderleri ve Türkiye Yahudilerini kamuoyunda temsil etme iddiasında olan bireyleri bir yerde Yahudi kimliğinin ve onurunun kaybolmasına da yol açtılar. Türkiye Yahudileri ve onları temsil eden liderleri Yahudiliklerinin yanı sıra birer yurttaş oldukları konusunda toplumda mücadele verip kimliklerinden ödün vermeselerdi bugün Yahudi gençleri ve bireyleri çok daha rahat bir şekilde ait oldukları geniş Türk toplumu içinde kendi kimlikleri ile yazıp çizebilecekler ve kendi meseleleri kadar Türkiye meselelerini de özgürce tartışabileceklerdi.

Yahudilerin Türk kültürüne katkıları

Türkiye Yahudilerinin Türk kültürü ve düşünce hayatına da kendi Yahudi kültürlerine ve düşünce hayatlarına da katkıları fevkalade marjinal olmuştur. Cumhuriyet döneminde edebiyat yaşamına katkıları hem nicelik hem de nitelik bakımından son derece zayıftır. Edebiyat alanında Türk edebiyat dünyasına mal olmuş isimler bir elin beş parmağı kadar bile değildir ve bunlar anı romanlarıyla E. Emine müstear adlı Vivet Kanetti, öyküleriyle Mario Levi, denemeleriyle İshak Reyna şüirleriyle Roni Margulies ve İstanbul konusundaki araştırmalarıyla Prof. Jak Deleon'dur. Bu duruma gelmiş olmanın nedeni bir yerde Türkleşme, Türk toplumuyla bütünleşme baskıları altında bunalan Yahudi toplumunun kendi "bağın"ndan çıkmış ve niteliği ne olursa olsun Türk dilinde edebî eserler yazmış olan bireyleri yüceltip Türk toplumuna Yahudilerin Türkleşmiş olmalarının birer ka-

²⁸ Bkz. Anri Yaşova'nın yazısı, *Şalom*, 26 Şubat 1992

nıtı olarak Türkçe yazan "şair" ve "yazar" diye surmasından ve özeleştiriyeye tahammülü olmamasından ileri gelmiştir. Bu satırların yazarının konuyu derinliğine tahlil eden bir makalesi²⁹ de bu özeleştiriyeye tahammülsüzlükten bir Yahudi kadın tiyatro yazarının tiz perdeden öfkeli tenkitlerine mazhar olmuştur. Sosyal ve müsbet bilim dallarında ise Yahudi asıllı akademisyenlerin adlarına Türk bilim camiasının ön saflarında sık sık rastlanmaktadır.

Okul sorunu veya "Modern Yahudi toplumunun penceresi: Ulus Özel Musevi Lisesi"

Türk toplumuyla bütünleşmiş ve modern görünmenin bir diğer merhalesi daha önce Yahudi toplumunun çoğunluğunun oturmuş olduğu İstanbul'un Şişhane semtinde bulunan Yahudi Bene Berit Lisesi'nin merhum işadamı Bernar Nahum'un önderliğindeki Yahudi cemaatinin varlıklı işadamlarının ve "elitler"inin önderliğinde kurulan bir vakıf tarafından devr alınıp Ulus'a taşınması ve "Ulus Özel Musevi Lisesi" adını almasıyla olmuştur. Okul İngiltere'de yayımlanan ve yurtdışındaki Yahudi cemaatlerini hedef alan bir Yahudi gazetesinde, *Milliyet* gazetesinin kıdemli dış siyaset yazarı gazeteci Sami Kohen tarafından "yükselen sınıfların okulu" başlığıyla takdim edilmiş olup, bu başlık okulun amacını vezir bir şekilde özetlemektedir.³⁰ Okul alt ve orta sınıf Yahudiler yerine "yükselen genç sınıflar", yani sosyal piramidin üstlerinde yer alan aileleri hedef almış ve bu okulla Batılı Yahudi cemaatlerine verilmek istenen görüntü Batılı ve/veya Amerikalı Yahudi toplumlarında rastlandığı gibi Yahudi genç işadamları ve genç profesyoneller (yuppieler) sınıfına ait ailelerin çocuklarının vitrinde ön sırada yer aldıkları bir okul resmi olmuştur. Amaç, Galata-Kuledibi "gettosu"nda var olan bir okulun modernleştirilmesi ve çağa ayak uydurmasıydı. Bunun için "yükselen sınıflar"ın gözde semtlerinden olan Ulus'ta kurulan okul bir yerde ana misyonu olan, sosyal sınıfları ne olursa olsun, tüm Yahudi çocuklarına kapılarını açık tutma yerine, uyguladığı sınav ve yüksek ücret sistemiyle sadece "yetenekli" çocuklara kapısını açık tutmayı tercih etti, ve okulun, dolayısıyla cemaatin, bir vitrininin "imajı"nın restore edilmesi ve modernleştirilmesi uğruna yüksek ücretleri ödeyemeyen alt ve orta sosyal sınıflara ait Yahudi çocukların okuldan uzaklaş(tırıl)malarına okul ve cemaat yönetimi tarafından göz yumuldu, Yahudi toplumunun "imaj"ının değiş(tiril)mesi uğruna yapılan bu "transformasyon" sonucunda Yahudi toplumunda ciddi sosyal gerginlikler yaşandı.³¹ Bu durumdan dolayı oluşan toplumsal baskı cemaatin yönetimindeki "elitler" tarafından da seçkin bir yaklaşımla gözardı edildi, sorun geçiştirildi.

²⁹ Rifat N. Bali, "Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatına Yahudilerin katkılan", *Varlık*, Mart 1997, s. 48-51

³⁰ Sam Cohen, "Upwardly mobile school", *The Jewish Chronicle*, 16 Eylül 1994, s. 3e

³¹ Bu tepkilerin bir yansıması olarak bkz. Yusuf Altuntaş, "Şu okul meselesi", *Tiryaki*, Eylül 1995, yıl 2, sayı 14, s. 11-14 / Moşe Grosman, "Musevi Lisesi nereye gidiyor?", *Tiryaki*, Ekim 1995, yıl 2, sayı 15, s. 7-17.

Türk Yahudilerinin kendi tarihlerine yaklaşımları

Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Cumhuriyet Türkiye'sinin ayrılmaz bir parçası olan Türkiye Yahudileri her ne kadar kendi tarihlerini, sosyal ve siyasal yaşamlarını araştırmaya son derece hevesli görünüyorlar ve cemaat gazetesi *Şalom*'un kuruluşunun ellinci yıldönümü vesilesiyle bu konularda bir yarışma düzenlemişlerse de Türkiye Yahudilerinin kendi tarihlerini araştırmaları, ancak belli fikir standartları ve normları çerçevesinde mümkün olabilmektedir.³² "Duyarlı" konularda bir araştırmaya kalkışmak cemaat içinde birçok kişiyi ve cemaat yönetimindeki "etkin entelijensiya"yı rahatsız etmektedir. Söz konusu olan bazı "duyarlı" konular ise, sözgelimi Türkiye Yahudilerinin Türk toplumu ve siyasetçileriyle olan ilişkileri, ırkçılık, antisemitizm, azınlık karşıtı hareketler, siyonizm, sosyal ve kültürel entegrasyon, cemaat vakıfları sorunları, Türkleşme süreci, Sabetaycılık, ihtida hareketleri gibi özellikle yakın tarihi ilgilendiren toplumsal ve siyasal konular ise, bu rahatsızlık daha da artmakta, tüm kapılar ve ağızlar kapanmakta, arşivler yok olmakta, toplum belleksiz, belgesiz bir toplum haline gelmekte, tarih kapalı kapılar ardında tartışılmakta, bir kuşaktan diğerine şifahen aktarılmakta, ancak yazılmamaktadır. Türkiye Yahudileri üzerinde, aralarında bu satırların yazarı dahil olmak üzere, araştırma yapmaya kalkışanlar ve bu amaçla Yahudi cemaatinin "etkin" ve "bilge" bireyleri ile görüşenler "uç maymun" heykelinde olduğu gibi "görmedik, duymadık, bilmiyoruz" türünden bir ortak tavırla karşılaşmaktadırlar. Bu tavır sadece bu satırların yazarının kişisel bir değerlendirmesi olmayıp Yahudi toplumunun dışındaki kişilerin de dile getirdikleri şikâyet ve gözlemlerdir.³³ Cemaatin resmi yayın organı ve kamuoyuna yansıyan resmi "sesi" olan *Şalom* gazetesi bu "resmî" konumundan dolayı cemaat yönetiminin tasvip ve/veya "tavsiye" ettiği bir yayın politikasını sürdürmekte, bu yayın politikası en hafif deyişle "seçici" bir yayın politikası olmakta ve bu "seçicilik"ten, yani bir yerde "sansür"den, şikâyet eden cemaat mensuplarına verilen dolaylı cevapsa *Şalom*'un bu seçiciliğinin gazetesinin yayın siyasetinin ilkeleri doğrultusunda olduğu olmaktadır.³⁴

³²Bu konuda bkz. Rifat N. Bali, "Osmanlı/Türk Yahudiliği tarihi ile ilgili yayımlar ve içerdikleri tarih söylemi - II", *Toplumsal Tarih*, Eylül 1996, sayı 33, s. 57-62 / Rifat N. Bali, "Osmanlı/Türk Yahudiliği tarihi ile ilgili yayımlar ve içerdikleri tarih söylemi - III", *Toplumsal Tarih*, Ekim 1996, sayı 34, s. 34-36.

³³Mehmed Şevket Eygi, "Sabataistler, Museviler", *Millî Gazete*, 11 Haziran 1997. Bu yazıda, Marc Baer adlı bir Amerikalı araştırmacının Yahudi cemaatinin araştırmacılarına kapalı olması konusundaki serzenişlerini dile getirmektedir. Öğretim görevlisi Şule Kaya da benzeri bir şekilde doktora tezini Yahudi cemaati üzerine yapmaya karar vermesi üzerine çevresindeki Türk (müslüman) akademisyenlerin konunun "zor" olduğunu, zor olmasını da "çünkü Yahudi cemaati bu tip çalışmalardan çok hoşlanmıyor" açıklamasıyla izah ettiklerini yazmaktadır. Bkz. Şule Kaya, "Bir araştırmacının gözüyle Türk Yahudi cemaati", *Şalom*, 28 Mayıs 1997, s. 4.

³⁴Silvyo Ovadya, "Pesah ve sansür", *Şalom*, 16 Nisan 1997.

TÜRKİYE YAHUDİLERİNİN SİYASAL EĞİLİMLERİ

Türkiye Yahudileri çok partili demokrasi döneminde tüm gayri müslim azınlıklar gibi DP'yi desteklemişlerdir, ve DP'den Meclis'e milletvekili yollamışlardır. 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra Kurucu Meclis'e devlet kontenjanından faydalanarak Yahudi cemaatinden Avukat Erol Dilek girdi. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra çok partili demokrasinin tekrar başlaması üzerine Türkiye Yahudileri bu kez DP'nin devamı olan AP'ni desteklemişlerdir. Sol fikirler, istisnalar dışında (örneğin Maryo Gabay'ın TİP üyeliği ve 1970'li yıllardaki sol hareketlerin içinde Yahudi gençlere rastlanması gibi) vasat Yahudi yurttaşı arasında itibar görmemiştir ve Yahudi bireyi daima liberal veya muhafazakâr sağ eğilimi olmuştur. Yahudi cemaati 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra başlayan çok partili demokrasi döneminde ANAP'ı desteklemiş olup, bu tavır günümüze dek sürmüştür. 1995 genel seçimleriyle işadama Cefi Kamhi DYP'den İstanbul milletvekili seçilmesiyle 37 yıllık bir aradan sonra, vitrine yönelik de olsa, bir "eksik"lik bertaraf edildi ve bir Yahudi yurttaş milletvekili seçildi. Ancak Cefi Kamhi seçilmeden önce milletvekili seçildiği taktirde Meclis'te Türkiye Yahudi cemaatini temsil etmeyeceğini, ve eşinin çocuklarının müslüman olduklarını söylemeye özel özen gösterdi ve Yahudi kimliğini önemsemeyi ihmal etmedi.³⁵ Ancak Meclis'e seçildikten sonra "reel politika" ile karşılaşan Cefi Kamhi Yahudi kimliğinin gereklerini yerine getirdi, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile İsrail'e giden heyette tek milletvekili olarak yer aldı ve Türk-İsrail-Amerikan Yahudi lobileri ilişkilerinde daima ilişkileri "kolaylaştırıcı" görev yaptı, ve Yahudi cemaat yönetimiyle Ankara devlet bürokrasisi arasında uygun bir "ilişkileri kolaylaştırıcı" unsur oldu. Gelişen son siyasal krizle DYP'den istifa eden Cefi Kamhi'nin istifasının akabinde, istifanın Yahudi cemaatinin bir tavrı olarak basına yansıtılması üzerine Türkiye Yahudi cemaati tarafından basına yapılan açıklamada ve cemaat yayın organı *Şalom*'da yazılan yazıda cemaatin "apolitik" olduğu özellikle vurgulandı.³⁶

Düşünme, tartışma, tahlil ve fikir sahibi olma melekesine sahip her Yahudinin bir siyasi eğilimi olacağı da aşikârdır. Ancak kamuoyuna "apolitik" oldukları mesajını veren cemaat yönetimi ve dolayısıyla cemaat bireyleri bir yerde ne kendilerinin yurttaşlık bilincine sahip olduklarının, ne de Türk toplumunun azınlıkları yurttaş olarak kabul etme anlayışına sahip olduğuna inandıklarının ipucudur. "Etlîye sütlüye karışmadan", "ne şiş yansın ne kebab" hesabıyla yaşayacak olan dar bir cemaatin, ve onun bireylerinin, gelecekte Türk toplumunda ve kamuoyunda kendilerine tam paylı bir yer edinme gibi bir arzuları olmadıkları ve bu yolda mücadele etmeye de hazır olmadıkları görülmektedir. Bu, Yahudi veya müslüman olsun, tüm yurttaşlar için son derece hazin ve üzücü bir tesbittir.

³⁵ Nuriye Akman'ın Cefi Kamhi'yle söyleşisi, *Sabah*, 12 Kasım 1995

³⁶ Silvyo Ovadya, "Cemaat yönetimi apolitik", *Şalom*, 28 Mayıs 1997

SONUÇ YERİNE

"İkibinli yıllar"ın Türkiye'sinde Yahudi toplumunun bireylerinin Türkiye'deki sosyal ve kültürel yaşamdaki yerlerinin sadece "işadamları" düzeyinde mi olacağı, Türkiye'nin fikir dünyasına katkıda bulunacak Yahudi aydınların yetişip yetişemeyeceği bir soru işaretidir. Bu sorunun cevabı bir yerde Türk Yahudi toplumunun kendi içinden yetişmiş olan ender aydınlarını muhtelif nedenlerle "öteki" olarak görüp kendi camiasının dışına itip sadece ara sıra Türk toplumundan gelen "Yahudi cemaatinden bilim adamı, aydın, yazar çıkmadı, sadece tüccar çıktı" türünden kanıksanmış eleştiriler karşısında bu bilim adamlarını ve aydınlarını hatırlayıp onlara geçici olarak "sahiplenme"si yerine onlara içtenlikle sahip çıkıp çıkmamasına bağlıdır. Ayrıca Türkiye Yahudilerinin, ve onlar adına karar vermeyi kendilerine hak gören liderlerinin, kendi kendileriyle hesaplaşma ve namuslu ve gerçekçi bir şekilde özeleştiri yapma erdemine sahip olma hasletini gösterip göstermeyecekleriyle doğrudan ilgilidir.

"Modern ve çağdaş Türkiye"de Türk toplumunun ve siyasal elitlerinin, genelde gayri müslimlere ve özelde Yahudilere biçmiş oldukları, ve Türkiye Yahudilerinin de büyük bir şevkle kabul etmiş oldukları, sinai, ticari ve liberal mesleklerle kısıtlanmış olan toplumsal rolün alanını, ve bu kısıtlamaya karşı Yahudi toplumunun geliştirmiş olduğu kendini geniş toplumdaki tecrit ettiği getto türü yaşam biçiminin sınırlarını zorlayıp zorlamama, bir yerde Türk Yahudi gençlerinin önlerindeki en zorlu sınav olarak durmaktadır.

Tabii ki bu sınav Türk Yahudi burjuvazisinin yüksek öğrenim kuşağındaki gençlerinin Türk burjuvazisindeki genel eğilime paralel bir şekilde yüksek öğrenim için gittikleri yurtdışındaki ülkelerde yerleşmeyip Türkiye'ye geri dönmeye karar vermeleri ve yurt içinde yüksek öğrenim gören Yahudi gençlerle birlikte kendi kimliklerini unutmadan, inkâr etmeden, ailelerinin ve cemaat haleti ruhiyesinin kendilerine biçmiş olduğu getto zihniyeti ve kıyafetinden, "İslâm topraklarında bir Yahudi" olma çekingenliğinden, ve cemaat aidiyetinin o cemaatin tümünün "iyiliği" için cemaati oluşturan bireylerinin düşüncelerine ve ifade özgürlüğüne koyduğu kısıtlamalardan, velhasıl tüm zihinsel kelepçelerden sıyrılıp, bir "Türkiyeli" olarak yaşamayı ve kendilerini serbestçe ifade etmeyi seçmeleri halinde söz konusu olacaktır. Aksi takdirde on ilâ yirmi yıl içinde sayıca azalan, ortalama yaş düzeyi yükselen, biyolojik yaş olarak belki genç, ancak zihinsel yaş olarak yaşlı bir Yahudi cemaatinin kendi içine kapanık bir şekilde yavaş yavaş eriyip kaybolmasına hep birlikte hüzünle tanık olacağız.